

بررسی وضعیت کتابخانه‌های مساجد شهر تهران^۱

سعید غفاری^۲

تاریخ دریافت: ۷۹/۶/۲۰

چکیده: تحقیق حاضر با هدف بررسی وضعیت فعلی کتابخانه‌های مساجد شهر تهران و میزان رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد انجام گرفته است. در این پژوهش که با استفاده از روش پیمایشی انجام شده نظرات استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد در رابطه با پنج مورد: مجموعه، فضا، تجهیزات، خدمات، و برنامه‌های جنبی این کتابخانه‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. اطلاعات مورد نیاز این پژوهش از طریق توزیع ۱۰۵۳ پرسشنامه میان مراجعه‌کنندگان کتابخانه‌های مساجد مناطق مختلف شهر تهران گردآوری شده است. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش حاکی از میزان رضایت کاربران از پنج عامل مورد بررسی است.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه‌های مساجد، تهران، استفاده‌کنندگان، رضایت‌مندی

مقدمه

جایگاه مسجد در آیین فرهنگ و تمدن اسلامی همواره درخشان و در خور توجه بوده است. این کانون الهی در طول تاریخ حماسه‌ساز اندیشه دینی با ایفای نقش‌های گوناگون نظامی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، و مذهبی توانسته است منشاء تحولات بنیادی در سیر تکوین تمدن درخشان اسلامی باشد که نمونه بارز آن در ابتدای شکل‌گیری جامعه دینی مسلمانان بویژه در عصر پیامبر و خلافت امیرمؤمنان علی (ع) به وضوح شاهد هستیم. مسجد در آن عصر مأمّن

۱. برگرفته از: سعید غفاری، «بررسی وضعیت کتابخانه‌های مساجد شهر تهران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شمال، تهران، ۱۳۷۷.

۲. دانشجوی دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

خلافت و تکیه‌گاه و نقطه محوری در تمامی امور به حساب می‌آمد و اکنون پس از طی قرون متمادی و در عصر نوین دگر بار شاهد انقلاب و بروز تفکرات و اندیشه برخاسته از این کانون الهی هستیم. بی‌شک نقش کارساز و احیاءگر مساجد در طول پیروزی انقلاب اسلامی ایران از یاد و خاطره هیچ انقلابی نخواهد رفت. اما اینکه علی‌رغم طی دو دهه از استقرار نظام جمهوری اسلامی بررسی‌ها و تحقیقات حکایت از ایجاد خلاء و مشکلات در ایفای نقش ارزنده مساجد دارد. این ضعف و نقصان رادر کجا می‌بایست جست‌وجو کرد. بی‌تردید این نقیصه ریشه در عدم برنامه‌ریزی و درک و تفاهم با نسل انقلاب بویژه جوانان و نوجوانان دارد (محمود ساعاتی، ۱۳۷۴، ص ۱۳۲).

امروزه می‌بایست با شناخت دقیق مخاطبان و با بهره‌گیری از ابزارهای متنوع فرهنگی و هنری در انتقال هرچه سریع‌تر پیام و مفاهیم دینی تلاش نمائیم. تابتوانیم گوی سفت را از حریفان نااهل ربوده و دل‌های مشتاقان را به سوی محفل انس و محبت رهنمون سازیم. کتاب پراهمیت‌ترین محصول فرهنگی، و کتابخانه به‌منزله کانون فرهنگی هنری هر مسجد به صورت پایگاهی محکم و استوار می‌باید در جذب مخاطبان تلاش بسیار کند و برای این منظور باید کتابخانه‌های مساجد از لحاظ شکل و محتوی مورد بررسی قرار گیرند تا بتوان با رفع نواقص و کاستی‌ها در وسعت بخشیدن دامنه عمل آنها اقدام کرد.

بیان مسئله و اهمیت پژوهش

کتابخانه‌های مساجد یکی از ارکان فرهنگی جامعه به شمار می‌آیند و می‌توانند نقش مهمی در رشد و اعتلای فرهنگ جامعه ایفاکنند. به همین جهت می‌توان آنها را به‌عنوان یک نهاد اجتماعی، یکی از عوامل مهم تأثیرگذار در جامعه محسوب نمود. کتابخانه‌های مساجد مانند کتابخانه‌های عمومی یا انواع دیگر کتابخانه‌ها، با هدف برآورده ساختن نیازهای اطلاعاتی و مطالعاتی مراجعان خود سازماندهی می‌شوند. بنابراین ارزشیابی استفاده‌کنندگان از این کتابخانه‌ها، یکی از قابل اعتمادترین راههای تعیین میزان موفقیت این‌گونه مراکز است. به عبارت دیگر میزان رضایت استفاده‌کنندگان از هر یک از انواع کتابخانه‌ها، از جمله کتابخانه‌های مساجد می‌تواند معیار مناسبی برای ارزیابی وضعیت و عملکرد این مراکز باشد. فعالیت و همکاری نهادهای مختلف جهت احداث، تجهیز، و اداره کتابخانه‌های مساجد بویژه با توجه به نقش مؤثر این نوع کتابخانه‌ها در رشد علمی و فرهنگی جامعه، امری پسندیده است. مشروط بر اینکه فعالیت‌ها محدود به مداری بسته در یک نهاد نشده، و همواره سعی در بهبود کیفیت آنها شود. یکی از راه‌های تحقق این منظور، بررسی نحوه انجام فعالیت‌های مشابه

در نهادهای متفاوت به منظور شناسایی و به کارگیری عوامل موفقیت و اجتناب از تکرار شباهت‌ها و یا نقایص احتمالی موجود در روند فعالیت آنهاست. ضرورت انجام چنین کاری زمانی آشکارتر می‌شود که نیروهای متخصص، هزینه، زمان، و امکانات مورد نیاز برای احداث، تجهیز، و اداره هر کتابخانه مسجد مورد توجه قرار گیرد (العش، ۱۳۷۱، ص. ۴۷).

از آنجا که در حال حاضر کتابخانه‌های مساجد در شهر تهران به‌طور عمده تحت پوشش سازمان امور فرهنگی، هنری مساجد قرار دارند، سعی شده با مسئولان اطلاعات و آمار این سازمان نیز تماس گرفته شد.

بدیهی است با مشخص شدن مواردی از جمله نکات مثبت و منفی وضعیت کتابخانه‌های مساجد، می‌توان تصمیمات مناسب‌تری اتخاذ، و منابع و سرمایه‌ها را به‌صورت شایسته‌تری صرف کرد. امید است که از این طریق گامی مؤثر در جهت افزایش بازدهی و کارایی کتابخانه‌های مساجد برداشته شود.

پرسشهای اساسی

- ۱- استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران تا چه حد از مجموعه‌های این کتابخانه‌ها رضایت دارند؟
- ۲- استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران، تا چه حد از ضوابط و مقررات این کتابخانه‌ها رضایت دارند؟
- ۳- استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران، تا چه حد از خدمات و برنامه‌های جنبی این کتابخانه‌ها رضایت دارند؟
- ۴- استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران تا چه حد از وضعیت فضا و تجهیزات این کتابخانه‌ها رضایت دارند؟

هدف و فایده پژوهش

هدف: در این پژوهش سعی بر این است که میزان رضایت استفاده‌کنندگان از امکانات و خدمات فعلی کتابخانه‌های مساجد شهر تهران از جنبه‌های مختلف مجموعه، ضوابط و مقررات و خدمات جنبی این کتابخانه‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد.

و با بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های مساجد عواملی که باعث افزایش و کاهش میزان رضایتمندی استفاده‌کنندگان از این کتابخانه‌ها می‌شوند شناسایی گردد.

تعریف عملیاتی اجزای پژوهش

- بررسی وضعیت: مطالعه وضعیت نیروی انسانی، منابع، رده‌بندی، استفاده‌کنندگان، و فضا مورد نظر است.
- خدمات: منظور از خدمات کلیه فعالیت‌هایی است که در کتابخانه‌های مساجد برای اشاعه اطلاعات و رفع نیازهای اطلاعاتی مراجعان انجام می‌شود.
- نیروی انسانی: به کارکنان کتابخانه که دارای تحصیلات حداقل دیپلم متوسطه بوده و در کتابخانه به کار اشتغال دارند اطلاق می‌شود.
- منابع: عبارتست از کلیه مواد موجود در شکل‌های مختلف چاپی و غیرچاپی (مانند کتاب، نشریات ادواری، اسناد، جزوات، نقشه، نوار، فیلم، عکس، و غیره).
- رده‌بندی: پذیرش یکی از نظام‌های معمول رده‌بندی برای تنظیم مواد کتابخانه.
- استفاده‌کنندگان: منظور از استفاده‌کنندگان، اعضای کتابخانه‌ها هستند.
- فضا: منظور زیربنای مفید در سالن مطالعه (خواهران، برادران) و مخزن می‌باشد.
- کتابخانه‌های مساجد: منظور کتابخانه‌هایی که زیر نظر مسجد فعالیت می‌کنند خواه در داخل خود مسجد یا در جنب و فواصلی از آن برپاشده باشند.
- شهر تهران: منظور تهران بزرگ است که قسمتی از شمیرانات در شمال و قسمتی از شهر ری را در جنوب دربرمی‌گیرد. که البته در اینجا براساس تعریف شهرداری از مناطق بیست‌گانه بوده که همراه با نمودار با تفکیک آمده است.

فرضیه پژوهش

بالغ بر ۶۰ درصد از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران از لحاظ مجموعه، نیروی انسانی، سازماندهی، و خدمات وضعیت مناسبی ندارند.

روش تحقیق و جامعه مورد مطالعه

روش تحقیق پیمایشی است و با استفاده از پرسشنامه اطلاعات مورد نظر جمع‌آوری شده است. در این تحقیق $\frac{1}{4}$ کتابخانه‌های مساجد هر منطقه مورد بررسی قرار گرفته و شیوه انتخاب تصادفی، و به ترتیب الفبایی انجام گرفته است، و میان ۱۰ درصد از کل اعضاء استفاده‌کننده از کتابخانه پرسشنامه توزیع شده است.

جدول ۱: فهرست اسامی کتابخانه‌های مساجد شهر تهران

منطقه	شماره ردیف	نام کتابخانه
۱	۱	کتابخانه امام جعفر صادق (ع)
	۲	کتابخانه امام جعفر صادق (ع)
۲	۳	کتابخانه مسجد امام حسن عسگری (ع)
	۴	کتابخانه مسجد امام حسن مجتبی (ع)
۳	۵	کتابخانه مسجد اباذر
	۶	کتابخانه مسجد الرسول
۴	۷	کتابخانه مسجد امام حسن مجتبی (ع)
	۸	کتابخانه مسجد ابوالفضل (ع)
۵	۹	کتابخانه مسجد الرحمان
	۱۰	کتابخانه مسجد جاوید
۷	۱۱	کتابخانه مسجد حضرت زینب کبری
	۱۲	کتابخانه مسجد النبی (ع)
۸	۱۳	کتابخانه مسجد النبی (ع)
	۱۴	کتابخانه مسجد المهدي (ع)
۱۰	۱۵	کتابخانه مسجد حضرت علی اکبر (ع)
	۱۶	کتابخانه مسجد باب الحوائج
۱۱	۱۷	کتابخانه مسجد جعفری
	۱۸	کتابخانه مسجد سجاد
۱۲	۱۹	کتابخانه الزهرا (ع)
	۲۰	کتابخانه مسجد امام رضا (ع)
۱۳	۲۱	کتابخانه مسجد حجتیه
	۲۲	کتابخانه مسجد ابوذر
۱۴	۲۳	کتابخانه مسجد امام محمد تقی (ع)
	۲۴	کتابخانه مسجد المهدي (ع)
۱۵	۲۵	کتابخانه مسجد موسی ابن جعفر
	۲۶	کتابخانه مسجد ابوالفضل (ع)
۱۶	۲۷	کتابخانه مسجد المهدي (ع)
	۲۸	کتابخانه مسجد الرسول
۱۷	۲۹	کتابخانه مسجد امام خمینی
	۳۰	کتابخانه مسجد صاحب الزمان (عج)
۱۸	۳۱	کتابخانه امام زمان (عج)
	۳۲	کتابخانه مسجد سجادیه
۱۹	۳۳	کتابخانه مسجد قدس
	۳۴	کتابخانه مسجد ابوالفضل (ع)
۲۰	۳۵	کتابخانه مسجد سید الشهداء (ع)

جامعه مورد مطالعه

در این بررسی تمام مساجدی که دارای کتابخانه هستند براساس الفبایی تنظیم شده و تنظیم الفبایی آنها هم با استفاده از «راهنمای کتاب شهرداری تهران» است.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

بعد از بررسی پرسشنامه‌ها و بدست آوردن اطلاعات با استفاده از جدول و نمودار به تجزیه و تحلیل یافته‌ها پرداخته شد.

براساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن - سال ۱۳۷۵، تهران بزرگ ۱۲۰۳۷۶۵۳ نفر جمعیت دارد که ۲۳/۲ درصد جمعیت زیر ۶ سال و بیسواد، و ۳۶/۵ درصد جمعیت زیر ۱۲ سال بوده‌اند، و این درحالی است که کتابخانه‌های عمومی فاقد هرگونه خدمات برای بیسوادان، و خدماتی اندک برای کودکان و نوجوانانند. کتابخانه عمومی مساجد برای معلولان از جمله نابینایان نیز که درصد قابل توجهی از جمعیت را به خود اختصاص می‌دهند خدمات ویژه‌ای ندارند. کتابخانه‌های مساجد متأسفانه نقش فرهنگی و تبلیغی فعالی که مورد انتظار است ایفا نمی‌کنند (فرتاش نائینی، ۱۳۷۵، ص ۹۶). کتابخانه‌هایی که به ترتیب الفبایی مناطق تنظیم شده‌اند و مورد بررسی قرار گرفتند در جدول ۱ نشان داده شده است.

با توجه به یافته‌های جدول ۲. کتابخانه‌های مساجد از نظر مجموعه، فضا، تجهیزات، منابع در وضعیت مناسبی نیستند.

همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشتر رضایت اعضاء استفاده‌کننده از کتابخانه‌های مساجد در زمینه رضایت از مدت امانت کتاب بوده که ۳۷/۴ درصد اعضاء در مورد این گزینه کاملاً رضایت داشته و بیشترین نارضایتی اعضاء استفاده‌کننده در زمینه استفاده از منابع دیداری - شنیداری، و ۸۵/۵ درصد بوده است.

و مجموعاً ۱۰/۶ درصد اعضاء استفاده‌کننده از خدمات و امکانات کتابخانه کاملاً راضی و ۱۷/۷ درصد اعضاء استفاده‌کننده از خدمات و امکانات کتابخانه راضی، ۲۸/۲ درصد اعضاء استفاده‌کننده از خدمات و امکانات کتابخانه نسبتاً راضی و ۴۳/۵ درصد اعضاء استفاده‌کننده از خدمات کتابخانه ناراضی بوده‌اند.

پس می‌توان ابراز کرد که کتابخانه‌های مساجد که اهداف آنها همانا برآوردن نیازهای فرهنگی یک جامعه است نتوانسته در نیل به اهداف موفق باشند البته می‌توان با برنامه‌ریزی‌های کارشناسانه و جامع در جهت احیای کتابخانه‌های مساجد اقدام کرد.

جدول ۲. توزیع فراوانی میانگین رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران

میانگین رضایت	کاملاً راضی	راضی	نسبتاً راضی	ناراضی
رضایت از تنوع موضوعی کتاب‌های فارسی	۵/۶ درصد	۱۱/۳ درصد	۳۰ درصد	۵۳/۱ درصد
رضایت از روزآمد بودن کتاب‌های مجموعه کتابخانه	۳/۴ درصد	۶ درصد	۱۵/۳ درصد	۷۵/۳ درصد
رضایت از تنوع نشریات فارسی	۳/۱ درصد	۸/۱ درصد	۳۵/۳ درصد	۵۳/۵ درصد
رضایت از روزآمد بودن نشریات	۳/۵ درصد	۱۵/۵ درصد	۳۵/۴ درصد	۴۵/۶ درصد
رضایت از تنوع کتاب‌ها و نشریات غیرفارسی	۹ درصد	۲۴/۸ درصد	۲۹/۲ درصد	۳۷ درصد
رضایت از مواد دیداری - شنیداری	۱ درصد	۲/۳	۱۱/۲	۸۵/۵ درصد
رضایت از مدت امانت هر کتاب	۳۷/۴ درصد	۳۴/۸ درصد	۱۹	۸/۸ درصد
رضایت از تعداد کتاب‌هایی که می‌توان همزمان امانت گرفت	۲۶/۱ درصد	۲۸	۲۵/۴	۱۰/۳ درصد
رضایت از ساعات کار کتابخانه	۱/۵ درصد	۵/۸	۱۹/۵	۷۳/۲ درصد
رضایت از شرایط و نحوه عضویت در کتابخانه	۲۶/۵ درصد	۵۲/۴	۸/۹ درصد	۲/۲ درصد
رضایت از نحوه برخورد کتابداران به هنگام پاسخ دادن به سؤالات مراجعه‌کنندگان	۴/۷ درصد	۱۶/۵ درصد	۵۲/۸	۲۶ درصد
رضایت از کمک و راهنمایی‌های کتابداران در یافتن منابع مورد نیاز مراجعه‌کنندگان	۱۰ درصد	۱۹/۷ درصد	۳۱/۴ درصد	۳۸/۹ درصد
رضایت از شیوه معرفی منابع جدید	۴/۳ درصد	۱۲/۴ درصد	۲۹/۵ درصد	۵۳/۸ درصد
رضایت از علائم راهنمای موجود در کتابخانه	۶/۷ درصد	۱۵ درصد	۳۲/۳ درصد	۴۶ درصد
رضایت از برنامه‌های جنبی کتابخانه	۳/۱ درصد	۸/۱ درصد	۲۸/۳	۶۰/۵
رضایت از امکانات رفاهی کتابخانه	۹/۵ درصد	۲۰/۵	۳۲	۳۸
رضایت از دما، و نور و فضای کتابخانه	۳/۳ درصد	۸/۱ درصد	۲۸/۲	۶۰/۴
رضایت از سکوت سالن مطالعه	۸/۸ درصد	۲۴/۶	۳۰/۴ درصد	۳۶/۲ درصد
رضایت از محل کتابخانه (از نظر رفت و آمد)	۱۴/۱ درصد	۲۲/۵ درصد	۴۱/۶ درصد	۲۱/۸ درصد

جدول ۳. توزیع فراوانی میانگین رضایت استفاده‌کنندگان از کتابخانه‌های مساجد شهر تهران با توجه به

سئوالات اساسی

میزان رضایت	کاملاً راضی	راضی	نسبتاً راضی	ناراضی	مجموع
فضا و تجهیزات	۸/۹ درصد	۱۸/۹ درصد	۳۳ درصد	۳۹/۲ درصد	۱۰۰ درصد
مجموعه	۴/۳ درصد	۱۱/۳ درصد	۲۶ درصد	۵۸/۴ درصد	۱۰۰ درصد
خدمات	۱۷/۱ درصد	۲۳/۱ درصد	۲۷/۴ درصد	۳۲/۴ درصد	۱۰۰ درصد
برنامه جنبی	۳/۱ درصد	۸/۱ درصد	۲۸/۳ درصد	۶۰/۵ درصد	۱۰۰ درصد

فضا و تجهیزات

۸/۹ درصد اعضاء استفاده‌کننده از کتابخانه‌های مساجد از فضا و تجهیزات کاملاً راضی بوده‌اند.

۱۸/۹ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از فضا و تجهيزات راضی بوده اند.
۳۳ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از فضا و تجهيزات نسبتاً راضی بوده اند.
۳۹/۲ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از فضا و تجهيزات ناراضی بوده اند.

مجموعه

۴/۳ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از مجموعه کاملاً راضی بوده اند.
۱۱/۳ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از مجموعه راضی بوده اند.
۲۶ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از مجموعه نسبتاً راضی بوده اند.
۵۸/۴ درصد اعضاء استفاده کننده از کتابخانه های مساجد از مجموعه ناراضی بوده اند.

خدمات کتابخانه

۱۷/۱ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران در این مورد کاملاً راضی بوده اند.
۲۳/۱ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه مساجد شهر تهران در این مورد راضی بوده اند.
۲۷/۴ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران در این مورد نسبتاً راضی بوده اند.
۲۳/۴ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران در این مورد ناراضی بوده اند.

برنامه های جنبی

۳/۱ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران کاملاً راضی بوده اند.
۸/۱ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران راضی بوده اند.
۲۸/۳ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران نسبتاً راضی بوده اند.
۶۰/۵ درصد استفاده کنندگان از کتابخانه های مساجد شهر تهران ناراضی بوده اند.
و در اینجا دو گزینه [کاملاً راضی، راضی] را در حد وضعیت مطلوب و دو گزینه [نسبتاً راضی و ناراضی] را در حد وضعیت نامطلوب انتخاب می کنیم بنابراین در این گزینه ها ۲۴ درصد کتابخانه ها در وضعیت مطلوب و ۷۶ درصد کتابخانه های مساجد در وضعیت نامطلوب قرار می گیرند.

پیشنهادات و نظرات کاربران کتابخانه های مساجد

در اینجا نظر و پیشنهادهای کاربران کتابخانه های مساجد جهت بهبود وضعیت کتابخانه ها ارائه می شود.

الف. پیشنهادات

- نظرخواهی از اعضاء به منظور خرید کتب مورد علاقه آنها؛
- گسترش تالار مطالعه؛

- افزایش ساعات کار: اغلب اعضاء مایلند که کتابخانه‌ها صبح‌ها از ساعت ۷ و عصر تا ۱۰ الی ۱۱ شب باز و همچنین روزهای تعطیل هم باز باشند. تعداد معدودی از ساعت کار کتابخانه‌ها راضی بودند؛

- سیستم‌های خنک‌کننده و گرم‌کننده اغلب کتابخانه‌های مساجد خراب و به‌موقع راه‌اندازی نمی‌شود؛

- نور کافی و مناسب برای مطالعه کتاب فراهم نیست و لامپ‌ها اغلب سوخته‌اند؛

- ارتفاع میز و صندلی استاندارد نیست و موجب خستگی می‌گردند؛

- صندلی‌ها اغلب کهنه، فرسوده و شکسته‌اند و احتیاج به تعمیر و در مواردی جایگزینی دارند؛

- وجود سروصدا اغلب مانع مطالعه می‌شود؛

- آموزش مقدماتی روش استفاده از کتابخانه لازم است؛

- افزایش کتب درسی، کمک درسی، تهیه منابع روزآمد و کلیدی در تمامی رشته‌ها در سطوح

دیپلماسی و دانشگاهی، تهیه کتب کمیاب و گران‌قیمت که در کتابفروشی‌ها یافت نمی‌شود و به موازات آن حفظ کتب موجود؛

- بازنگری در مجموعه، وجین کتب قدیمی، و تهیه و پراش‌های جدید از منابع موجود در کتابخانه؛

- خارج کردن برگه‌ها از برگه‌دان در صورت خروج کتاب، یا مفقود شدن کتاب؛

- تهیه نسخ مکرر از کتبی که استفاده‌کننده بیشتری دارد؛

- نصب تابلوی موضوعات کتاب‌ها، بالای قفسه مربوطه؛

- تبدیل نظام کتابخانه به قفسه باز تا مراجعه‌کننده قادر به بازیابی کتاب مورد نظر خود شود؛

- قراردادن سیاهه کتب جدید در معرض دید اعضاء به منظور اطلاع از تازه‌های کتابخانه؛

- ایجاد بخش رزرو در کتابخانه؛

- افزایش تعداد کتب امانتی تا سقف مورد نیاز؛

- ایجاد امکانات رفاهی، و تعمیر تجهیزات موجود نظیر آب‌سردکن‌ها؛

- خرید موتور برق جهت مواقع خاموشی؛

- فراهم نمودن محیطی مناسب برای تبادل نظر میان اعضاء جهت تشریح مساعی در رابطه

با بهبود کارآیی کتابخانه و احتمالاً نصب صندوق پیشنهادات در هر کتابخانه.

- دعوت از اساتید و متخصصان به منظور سخنرانی پیرامون کتاب و کتابخوانی.

- برخورد مناسب‌تر مسئولان و کارمندان کتابخانه با مراجعه‌کنندگان؛
- پاسخ‌گویی به سئوالات اعضاء توسط کتابداران و راهنمایی هر چه بیشتر آنان به‌منظور
دستیابی سریع به منابع مورد نظر.

نظر برخی اعضاء کتابخانه‌ها

- نقاشی کتابخانه و نصب چند نقشه و پوستر کتاب؛
- احداث پارکینگ برای وسایل ایاب و ذهاب اعضاء؛
- باطل نکردن کارت عضویت، به‌علت دیرکرد؛
- تالار مطالعه هر روزه در اختیار اعضا قرار گیرد نه یکروز در میان یا نوبتی باشد؛
- کتب مرجع که چند نسخه است یک نسخه برای استفاده در مدت زمان کمتر به اعضاء
امانت داده شود؛

- سرپرست کتابخانه به موقع در کتابخانه حضور یابد.
از نظر فضا، ایفلا برای هر ۵۰,۰۰۰ نفر، یک کتابخانه عمومی با حداقل ۱۷۱۰ متر فضا
پیشنهاد می‌کند (بخش امانت ۱۰۰۰ مترمربع، بخش مرجع ۴۰۰ مترمربع، بخش کتب کمیاب و
تاریخ محلی ۶۰ مترمربع، بخش اداری ۲۵۰ مترمربع) حال اگر کتابخانه‌های مساجد را هم جز
کتابخانه‌های عمومی محسوب کنیم کتابخانه‌های مساجد زیر استاندارد هستند (فرتاش نائینی،
۱۳۷۵، ص ۲۴).

منابع، چنانچه گفته شد جمعاً ۱۰۸۹۴۲ جلد کتاب در کتابخانه‌های نمونه‌گیری شده مساجد
وجود داشته چون کتابخانه‌های نمونه‌گیری شده $\frac{1}{4}$ کتابخانه‌های مساجد را تشکیل می‌دهند. کلاً
۴۳۵۷۶۸ کتاب در کتابخانه‌های مساجد موجود است که حدوداً به ازای هر ۶۰ نفر ما یک کتاب
در کتابخانه‌های خود موجود داریم. بنابر استاندارد به ازای هر نفر حداقل ۲ کتاب بایستی در
کتابخانه‌ها عمومی موجود باشد (بهنفروزی، ۱۳۷۰، ص ۱۲۰).

- نیروی انسانی، همانطور که جدول ۲ نشان می‌دهد در (۹۷ درصد) کتابخانه‌های عمومی از
نیروی متخصص استفاده نمی‌شود. برگردیم به استاندارد ایفلا که نسبت کارمندان متخصص به
غیرمتخصص را ۳۳ درصد می‌داند و کوچکترین واحد کتابخانه باید از نیروی متخصص بهره‌مند
باشد که براین اساس از ۶۱ نفر نیروی انسانی در کتابخانه‌ها باید ۱۹ نفر متخصص کتابداری
باشند. و چنانچه گفته شد اخیراً مجوز استخدام و همکاری ۵ نیروی کارشناس و کارشناس ارشد
را شورای عالی فرهنگی امور مساجد گرفته است. چنانچه ملاحظه شد نیروهای متخصص
موجود بسیار اندک هستند. رفع این مسئله نیاز به آموزش‌های بلندمدت کتابداران و در صورت

عدم توافق، آموزش‌های از راه دور، مکاتبه‌ای، و حین خدمت دارد تا کتابداران علاقه‌مند از این طریق دانش و آگاهی حرفه‌ای خود را تقویت نمایند. علاوه بر این، هم‌زمان به منظور پرکردن شکاف موجود برای استخدام کتابداران متخصص و آگاه و متعهد بایستی تدابیر لازم انجام شود. چون با توجه به دستمزد کم و موقعیت پایین کتابداران در کتابخانه‌های مساجد کمتر این گونه افراد جذب می‌شوند.

نوسوادان

ملاک عضویت در کتابخانه‌های مساجد، سواد است. و در آن جایی برای کم‌سوادان و نوسوادان در نظر نگرفته‌اند. در حالی که بنابر بیانیه یونسکو کتابخانه‌های عمومی که مساجد هم شامل آن می‌شود به تمام افراد بدون توجه به موقعیت‌های اجتماعی و تحصیلی بایستی خدمات ارائه کنند. با توجه به آمار نهضت سوادآموزی در سال ۱۳۷۶ تعداد ۸۰۹۵۸ نوسواد در تهران مشغول به تحصیل بوده‌اند در می‌یابیم روزبه‌روز بر تعداد جمعیت باسواد افزوده می‌شود (صباغیان، ۱۳۷۱، ص ۹۴). این افراد احتیاج به کتاب مفید و مناسب دارند ولی کتابخانه‌ها هنوز نتوانسته‌اند خود را با این پدیده همگام نموده، به‌عنوان پشتیبان امر سوادآموزی مطرح شوند و منابع مورد نیاز این قشر عظیم را هر چند بطئی و اندک تأمین نمایند. هم‌اکنون نشریه نوسواد مخصوص آنان منتشر می‌شود. روزنامه‌ای نیز یک روز در هفته صفحه‌ای به آنها اختصاص می‌دهد. تهیه منابع مناسب و مفید برای این قشر از جامعه از موضوعات مهمی است که بایستی بدان توجه شود.

معلولان

ساختمان کتابخانه مساجد بایستی به‌طریقی طراحی شود که معلولان و سالخورده‌گان بتوانند به راحتی از آن بهره‌گیرند و هرچا ضرورت داشت از سطح شیب‌دار یا بالابر استفاده نمایند. هم‌اکنون کتابخانه‌های مساجد فاقد این امکانات هستند.

با توجه به تبعات جنگ تحمیلی و رفاه حال جانبازان، ایجاب می‌کند کتابخانه‌ها هر چه زودتر در جهت تأمین نیازهای این قشر عظیم حرکت نموده با توجه به اهداف آموزشی، و فرهنگی خود برنامه‌ریزی دراز مدت برای کسانی که امکان مراجعه به کتابخانه و استفاده مستقیم از کتاب‌ها را ندارند انجام شود.

۴. همکاری بین کتابخانه‌های مساجد

در حال حاضر کتابخانه‌های مساجد به‌طور مستقل و بدون همکاری یکدیگر انجام وظیفه می‌کنند. با توجه به محدودیت منابع در کتابخانه‌های مساجد، همکاری بین کتابخانه‌های مساجد می‌تواند نقشی بسیار سازنده و حیاتی در رفع کمبودها ایفا کند. امانت بین کتابخانه‌ای نیز نقش مهمی در رفع کمبود منابع کتابخانه‌ها دارد. تهیه فهرستگان کتاب‌های کتابخانه‌های مساجد می‌تواند نظام امانت بین کتابخانه‌ای را سرعت و سهولت بخشد. از آن جایی که تهیه فهرستگان هزینه سنگینی را طلب می‌کند، می‌توان از نیروهای علاقه‌مند در این مورد استفاده کرد.

۵. همکاری کتابخانه‌های مساجد با سایر کتابخانه‌ها و مؤسسات آموزشی، پژوهشی، و تحقیقاتی

چنانچه ذکر شد کتابخانه‌های مساجد با یکدیگر ارتباط نظام یافته‌ای نداشته و با سایر مراکز آموزشی و اطلاع‌رسانی نیز ارتباطی ندارند. امیدواریم کتابخانه‌های مساجد با تغییرات نظام آموزشی که در سال ۷۸ اعمال می‌شود خود را هماهنگ نموده تا شاهد مطرح شدن کتابخانه‌ها مساجد به‌عنوان نهاد آموزشی و نه کمک‌آموزشی باشیم. ضروری به‌نظر می‌رسد که کتابخانه‌ها مساجد با سایر مراکزی که اهداف آموزشی، و پژوهشی دارند چون کتابخانه ملی، مراکز آموزش عالی، و مراکز تحقیقاتی و اطلاع‌رسانی ارتباط داشته باشند تا هم از آخرین دستاوردهای علمی، تخصصی مربوط به آنها باخبر شوند و هم بایی برای پیوند کتابخانه‌های مساجد با سایر کتابخانه‌ها و مراکز تحقیقاتی به‌منظور تکمیل مجموعه‌ها در کشور شود (مکی السباعی، ۱۳۷۳، ص ۶۳).

انتخاب کتاب

انتخاب کتاب در کتابخانه‌های مساجد حالت متمرکز دارد و در شورای عالی امور فرهنگی، هنری مساجد کتاب‌ها خریداری و برای کتابخانه‌ها ارسال می‌شود و با نظر هیأت‌گزینش تعداد کتب ارسالی به هر کتابخانه متفاوت است. شورای عالی امور فرهنگی، هنری مساجد براساس زیربنا، تعداد کتب موجود، تعداد اعضا، تعداد جمعیت و امکانات کتابخانه، کتاب برای کتابخانه ارسال می‌کند. البته ارزیابی مجموعه احتیاج به بررسی عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تری دارد و باید در انتخاب کتاب نیاز اعضا توجه شود.

گسترش تالار مطالعه

بر اساس بررسی پرسشنامه‌ها اکثر مراجعه‌کنندگان مشکل عمده را در دو نوبتی بودن کتابخانه مساجد عنوان کرده‌اند که می‌توان از مسئولان تقاضا کرد تالار مطالعه را طوری تقسیم کنند تا در فضای کلی ساختمان امکانات به‌طور مساوی در اختیار برادران و خواهران قرار گیرد.

تسهیلات فیزیکی

در رابطه با جلوگیری از ورود سروصدای اتومبیل‌ها به تالار مطالعه، شیشه دوجداره برای پنجره و درب‌ها توصیه می‌شود. همچنین به‌منظور جلوگیری از سروصدای استفاده‌کنندگان نصب تابلوی سکوت ضروری است. نصب صداگیر به پایه صندلی‌ها نیز لازم است.

آموزش روش استفاده از کتابخانه

به‌نظر می‌رسد مقرر نمودن یک روز در هفته به‌منظور آشنا کردن اعضا با کتابخانه و روش استفاده از برگه‌دان توسط کتابدار، عامل مؤثری در بهره‌گیری بیشتر از منابع کتابخانه‌ای است.

حفاظت از کتب موجود

به‌منظور حفظ منابع موجود در کتابخانه لازمست:

۱. امکانات صحافی به موقع کتاب‌ها فراهم گردد. حدود سه سال است که برای این‌گونه کتب فکر مناسب نشده است.

۲. کتب برگشتی به کتابخانه با دقت بازبینی شده، تذکرات لازم به افرادی که در مخدوش کردن یا پاره کردن صفحات دست داشته‌اند داده شود.

بازنگری در مجموعه

گاهی لازمست کتاب‌های کتابخانه بازبینی شده آنها که مراجعه‌کننده نداشته‌اند از رده خارج شوند. به هر حال تنها ظاهر کتاب دلیل حفظ کتاب در کتابخانه نیست. گاه ممکن است کتاب‌هایی به کتابخانه اهداء شود، که بیشتر مورد نیاز مراکز تحقیقاتی است و در کتابخانه مساجد مورد استفاده قرار نمی‌گیرد.

خارج کردن برگه کتاب‌ها از برگه‌دان

پس از مدت زمانی کتاب‌ها بنا به دلایلی از کتابخانه خارج می‌شوند، تعدادی کتاب نیز بر اثر مرور زمان غیرقابل استفاده، و تعدادی نیز گم می‌شوند که به دلیل نایاب بودن جایگزین گردند. اغلب کتابخانه‌ها برگه این کتاب‌ها را از برگه‌دان خارج نکرده یا از فهرست حذف نمی‌کنند که این امر موجب اتلاف وقت و سرگردانی مراجعه‌کننده می‌شود. پیشنهاد می‌شود این کار در همه کتابخانه‌های مساجد به‌طور مستمر و جدی صورت گیرد.

تهیه نسخه‌های تکراری

بعضاً کتاب‌هایی به کتابخانه‌ها راه می‌یابند که مورد تقاضای تعداد زیادی از مراجعه‌کنندگان است. ایجاد بخش ذخیره به منظور دستیابی اعضا به کتب مورد علاقه راه‌حلی مناسب به نظر می‌رسد، ولی ممکن است تعداد اشخاصی که درخواست ذخیره می‌کنند زیاد بوده و هرگز افراد به کتاب مورد نظر خود دسترسی نیابند، که در اینجا تهیه ۵ نسخه از این کتاب‌ها نیز در صورت تأمین بودجه می‌تواند تا حدودی جواب‌گویی این مسئله باشد.

مأخذ

۱. العش، یوسف (۱۳۷۲). کتابخانه‌های عمومی و نیمه عمومی عربی در قرون وسطی. ترجمه اسدالله علوی. مشهد: آستان قدس رضوی.
۲. بهفروزی، مینو (۱۳۷۰). «بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های عمومی شهر تهران وابسته به وزارت ارشاد اسلامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
۳. دامادی، سعید (۱۳۷۱). «بررسی کتابخانه‌های مساجد منطقه ۱۵ پستی تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران. دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
۴. فرناش‌نائینی. ژاله (۱۳۷۵). «بررسی وضعیت موجود کتابخانه‌های فرهنگسراهای شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شمال تهران.
۵. فیروز، علی (۱۳۷۵). «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان آذربایجان غربی». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شمال تهران.
۶. محمود ساعتی، یحیی (۱۳۷۴). وقف و ساختار کتابخانه‌های اسلامی. ترجمه احمدامیری شادمهری. مشهد: آستان قدس رضوی.
۷. مدیر شانه‌چی، کاظم (۱۳۷۴). کتاب و کتابخانه در اسلام. مشهد: آستان قدس رضوی.
۸. مکی السباعی، محمد (۱۳۷۲). نقش کتابخانه‌های مساجد در فرهنگ و تمدن اسلامی. ترجمه علی شکونی. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۹. مکی السباعی، محمد (۱۳۷۳). تاریخ کتابخانه‌های مساجد. ترجمه محمدعباسپور، محمد جواد مهدوی. مشهد: آستان قدس رضوی.